

МИЛОШ ВУЛЕВИЋ

СТВАРНИ И ИЗМИШЉЕНИ ТОПОНИМИ У ЛАЛИЋЕВИМ ДЈЕЛИМА ТЕМАТСКИ И МОТИВСКИ ВЕЗАНИ ЗА ТРЕПЧУ И ВАСОЈЕВИЋЕ

Топономи код Лалића нијесу пуке ознаке географских имена већ су, у већини случајева, нераздвојни дио умјетничког и значењског слоја, цјелокупног израза тоналитета дјела у којем се појављују и једино у том контексту могу бити схваћени и тумачени. Од првих почетака свог стварања овај писац је посвећивао посебну пажњу топонимији, називима мјеста која су га још од најранијег дјетињства привлачила тајанственошћу, љепотом и звуковношћу имена. Још на самом почетку мислим да је потребно истаћи да је Лалић углавном мијењао имена стварних топонима само у дјелима чија се радња одвија у Трепчи или њеној ближој околини. Исти случај је и с његовим ликовима који се у доста случајева могу довести у блиску везу с прототиповима чија су имена или презимена задржали или им је измијењено само прво слово имена или презимена, или по неким другим карактеристикама по којима је био човјек познат и препознатљив у својој средини. Но то је с ликовима тема за себе, а ми ћемо се у овом нашем кратком напису бавити топонимима и то од дјела до дјела ради боље прегледности.

Сџазе слободе

Прва Лалићева објављена књига је збирка пјесама¹ које је почео опет да пише пред сам крај свога живота. Уосталом поезија је иначе у његовом прозном дјелу један од доминантних слојева, нарочито у *Злом њрољећу*, *Лелејској гори*, *Рајној срећи*, дјелима која чине круну његовог стварања.

Сасвим логично у збирци нема много географских назива, али су нека истакнута у самом наслову пјесама. Двије пјесме носе наслове: *Код брезанског млина* и *Дух брезанског млина* су тек јасни навођењем села *Брезе* у другој. Један дио Трепче, гдје се налазила пишчева кућа обрастао је брезама, а и због тога што је под овим именом била позната Трепча (у Болничним списима) Лалић користи ову географску ознаку често у својим дјелима. Други назив су *Кланци*. То је прави назив који се налази при врху Трепче

¹ *Сџазе слободе*, Народна књига, Цетиње, 1948. године.

које ће касније писац називати село *Ушрџ*, понекад *Ушрзи*. ("У то стиже Ладо Тајовић с Утржанима").

Једна пјесма у овој збирци насловљена је *Бјелега њланина* на чијим се просторима догађа радња *Лелејске ѓоре*. Топоним *Уско Поље* у пјесми *Жеља* асоцира на Трепчу. Она је стварно уско поље поред ријеке. Назив пјесме *Сийна Лука* је по истоименом називу мјеста које се налази у селу Трешњева, испод цесте. Овдје се помиње и *Лим* ("и над Лимом дим од праха пушчаног"), "лијепа *Лим*" којег ће Лалић просто опјевати у својем монументалном дјелу. Лим просто и једноставно шуми преко његових приповиједачких и романескних страница.

Пјесма *Одломак њисма* из позадине садржи један прави наслов села а то је *Шекулар* (групни назив за неколико села). Док други два назива *Врело* и *Подврље* имају пјеснички призив иако су то аутентични топоними у самој Трепчи. *Лисџра* је по свој прилици дио окомитог и кршевитог брда, стијена изнад саме цесте која води пут Ријеке Марсенића, Берана.

Последња пјесма збирке која је по изразу и форми блиска поеми, налази се неколико оронима *Мокра*. То је позната шекуларска планина, а *Јаворова* можда је чисто пјеснички назив. Негдје између Шекулара и пећких планина налази се мјесто *Јаворак*. Оваквих и сличних назива има доста јер јавора има пуно у нашем крају. У Јеловици, колико се сјећамо, има назив за неко мјесто *Јаворова*. *Турија* је виницка планина. Граница између Црне Горе и Турске била је између Трепче и Виницке све до 1912. године. Трепча је припадала Црној Гори и Седморо Брда, а Виницка Доњим Васојевићима, Турској.

Назив мјеста *Торина Тајовића* је чисто књижевни топоним. Присјетимо се за тренутак приповијетке *Три дана (Зайис Тајовића)* или друге приповијетке *Црвена засџава*, чији је поднаслов *Зайиси Тајовића из 1942*. Писац Лалиће који су живјели у Трепчи назива Тајовићи. У Трепчи постоји само један топоним *Лалића њрло* које подсјећа да су у њој живјели Лалићи.²

Наслов пјесме *Јаворова Долина* је по истоименом називу мјеста које се налази између Трешњева и његове планине.

ЗБИРКА ПРИПОВИЈЕДАКА ИЗВИДНИЦА^{2а}

Ђорко

Називи *Ђорков Одрон* и *Ђоркова Ледина* су микротопоними названи по Ђорку чије се право име не наводи у овој приповиједи. Ово су та забачена мала, тајновита мјеста, називи који су још од малена привлачила Лалићеву посебну пажњу. *Бабовишије* је исто микро топоним а *Селишија* су дио Трепче. Омањи засеок. *Забрђе* је друго село до Трепче на путу за Андријевицу. Ту је и обавезни *Лим*, као и *Бреза* из које је *кмеџ Савовић* тако да

² Лалићево и имање његове браће од стричева нијесу отуђена, налазе се у Трепчи, али на њима нико сада не живи, једино неко од њих проведе један дио љета на свом посједу, у својој кући. Последњи Лалић који је живио на свом имању у Трепчи био је Владимир који је погинуо у саобраћајној несрећи, на трепачкој цести. На ову чињеницу упозорио ме Лалић телефоном интересујући се за његову сахрану.

^{2а} *Извидница*, Просвјета, Београд, 1948.

се по овим одређењима мјеста донекле могу идентификовати појединци, братства којима припадају. Свакако измишљени топоним је и *Орчића мала*. У Трепчи постоје двије мале и то Раичевића и Јочића мала. По свој прилици ово је *Јочића мала*, из првог дијела синтагме избади се *p* а на почетку дода *J* ((*J*)о(*p*)чића), читај Јочића мала.

Сам самцић

Писац одређује да су *Бијели Букови* на Бистрици. Бистрица је ријека која протиче кроз Горња Села и Буче гдје се улива у Лим. Писац у тексту наводи да се изнад ових *Букова* налази "падина *Утрзи* и у њој заселак од двадесетак породица *Демића* и *Радишића*." Према опису конфигурације терена, напомињањем назива *Утрзи*, као и друге чија су презимена измијењена и дата по неком претку *Бијели Букови* су Лалићев назив за букове и водопаде које прави *Трепачка* ријека у тјеснацу изнад *Трепче* с јесени и прољећа кад надође.³ Брдо *Расџок* налази се на супротној страни села, писац је узео овај назив због тога што потиче од разарања, плави, растаче а можда и због тога да се вјероватно избјегне фактографија, - да се не би препознали догађаји и ликови.

Урланске ђећине и *Урлан* се по свој прилици налазе у познатој планини Јеловици. Нијесмо сигурни (по сјећању). *Орнице* тако се зову трешњевачки посједи на средини пута између села и катуна. Налазе се на западној страни *Трепче* и *Лалићу* су оне и висови изнад њих били стално пред очима од раног дјетињства што и сам писац каже у једном од писама које нам је упутио. Ево садржине тог писма:

"Драги Милошу

Добио сам твоје писмо и слике *Волујника*, *Јасиковице*, *Глувог Дола*, *Баља*, *Лима*. Баш ти хвала. Ако сам у свађи с тамошњим људима, нијесам с предјелима. Кад их погледам, промијеним расположење.

Радим помало. Ова јесен ми није баш повољна. Дуго ме мучио некакав грип, а сад и чир почео.

Ако имаш доконог времена, и уколико ти вођња није проблем (као што је мени проблем), сврати да попричамо. Никад ми то не би могло бити досадно или сметња у раду.

Други пут ако снимаш, закачи једне *Трешњевачке орнице*, одоздо из нижег, да ти дођу стрме као што јесу. Оне су ми често биле пред очима кад сам био у *Трепчи*. И *Клине*.

Са срдчним поздравом
Михаило"

³ Мени и сликару Душану Машовићу на Ливатку испред његова кућишта у *Трепчи* рекао је да се на овом вајату наслушао "дивне музике" која је долазила одозго, од оног кланца горе (*Караџин бријег*).

Злати Милошу

Злате сада крвје гледа и сламе Војводе ^{Косовског} ~~Војводе~~, Губога Јана,
Батка, Јана. Јако ми је драго. Јако сам у слати и највише
виђања, крвца и буђења. Како их испушта, упуштају
раскопчавају.

Радна времена. Она реси ми није јак вољаван. Јако ми
лежио некако јуно, а сад ми јуно неће.

Јако ми је драго бречење, ~~бречење~~ и ујесно ми бречење
није ујесно (као као је јак бречење), бречење се ~~војде~~ -
Јако. Милош ми неће да ми јуно бречење и ~~спречење~~

у јуно

Јуно јуно ала смачан, зајак јуно ~~Трешњевачке~~ бречење,
овјуно из јуноје, јако ми јуно јуно као јуно јуно. Јако је
ми јуно јуно јуно јуно јуно јуно у јуноје. И Јуноје.

Са одатим ~~војде~~

Милош

Факсимил Лалићевог писма

Орнице, или како их Михаило и другосељани називају Трешњевачке орнице, због тога, јер је овакав назив чест у Васојевићима тако да свако село скоро има своје орнице, као што смо рекли, уздижу се окомито изнад Трепче и пишчев поглед од малих ногу био је упрт у њих. Још у раном дјетињству... њеним врховима, од лазова, простора, клека видио је нешто налик на човјека који виси с пребаченим, закаченим ногама за брдо, којима се држи у viseћем положају као на вратилу главом окренутом доле. Тог замишљеног човјека кога је обликовала дјечакова машта писац је назвао Сломо, јер је изломљен, нема једне руке ни ногу до кољена јер се њима држи за брдо и још виси наглавачке.⁴ О њему пише, њиме поентира своју документаристичку прозу *Прелазни период*; фрагмент *31x-Мученик Сломо*. Фрагмент је симболичан и асоцира пад човјеков из раја, можда и

⁴ Писцу ових редова Лалић је више пута показивао како изгледа тај његов Ломо, али и поред тога што сам говорио "... а видим, видим..." ја нијесам могао да запазим тог Лалићевог мученика Слома.

нестанак. Символизира да се човјек једва изломљен, закачен за планине још одржава али с тешком муком. Овдје у овом фрагменту помињу се Клине којима писац и у прози овакве провенијенције мијења у *Клини* баш због јаког утиска што су оне чињеле на њега што се лијепо може видјети из слиједећег записа о њима:

- Горе су били само Клини, као клинови од камена забодени, начичкани све до врха. Клини су били у средини, а с обје стране шуме с растуреним пропланцима. Писац још даље наводи да се повјерио Вулу Зекићу "да је видио човјека којег му до танчина описује како изгледа".⁵

Прича садржи још назив мјеста *Ђоров јавор*⁶, то је једно мало мјесто, извор у подножју планине Бјелеге (простори *Лелејске ѓоре*). Писца привлаче мјеста која имају везу с људима о којима се не зна много, покрива вео тајни, вео заборави а које се само слуте у бићу, звуку ријечи које имају дубоку и нераскидиву везу с прошлошћу, давно минулим временима.

Приповијетка *У Планини*

Ова и двије претходне приповијетке тематски уско су везане за Трепчу. Прво се помињу мјеста *Баљ* и *Клине*. Баљ је брдо, планина између Андријевице и села Марсенића Ријеке, а Клине су изнад саме Трепче. Каменито и високо брдо, планина. Често се помиње у Лалићевим дјелима. Име мјеста *Провија*, мислим да треба да стоји Превија, у питању је штампарска грешка, звучније је и љепше овај прави, аутентични назив. *Паљ* се налази изнад Трепче, код Превије. Овакви називи су чести у Васојевићима, а долазе од палити, паљевина, пали се шума да би се добила ливада, њива, отуда и *Паљ*, мјесто гдје је паљено. *Пуљевац* је исто мјесто на путу за планину. Овдје се биљежи један врло интересантан топоним а то је *Кушићримова ђећина* и мјесто око ње назива се *Кушићримовац*. Легенду, односно историјске податке о Куштриму, његовој лијепој жени Фатими и њиховој погибији писац ће расправљати у роману *Лелејска ѓора*, на чем ћемо се тада детаљније осврнути.

Скупа се помињу *Трејча*, *Бреза* и *Кулина*. Трепча ће се све мање помињати, доста ријетко, а *Бреза* и остали засеоци чији ће сазиви бити измијењени, све више. *Кулина* је мјесто између Трепче и Виночке, мјесто гдје су биле турске пограничне куле, карауле. Оваквих назива мјеста има доста дуж граничне линије између Црне Горе и Турске. И преко страница ове приповијетке пресипа се и тече *Лим*, "утишан и нечујан." Ријека које протиче кроз Трепчу у горњем свом дијелу назива се *Градишница*. У доњем свом току назива се просто *Ријека* или другосељани је још називају Трепачка ријека а Лалић *Међа* којој ће у својим прозним дјелима посветити доста поетског простора.

Овдје у овој приповијетци и даље се употребљава *Трејча* и *Бреза* свакако да би се избјегла упрошћеност, поједностављеност умјетничког пос-

⁵ У ствари ријеч је о Вулу Ивановићу, блиском пишчевом пријатељу из дјетињства и студентских дана што показује да је Лалић мијењао имена и у оваквој врсти прозе.

⁶ Опште познате називе мјеста не наводимо. Двосложне именице не прилагођавамо савременим правилима писања, већ их пишемо онако како смо их нашли у тексту.

тупка, избјегла фактографија, заварао се траг што не ријетко чини писац у осталим својим дјелима. Овдје се такође као засебни дио Трепче употребљава назив *Друм* а његови становници називају се Друмљанима. Друм је дио Трепче око цесте, друма који пролази подно села. Ово је најтранзитније мјесто у Лалићевим дјелима, ту је хан у којем се искупљају Трепчани да чују новости, поиграју се карата ("жандарају се") по чему добијају појединци надимке као "поп Жандараш" или "Двјеста" (изгубио на картама двјеста динара); ту у току ратова, нарочито четрдесет прве пролазе избјеглице са стране, из Београда, Метохије и с других страна. Ту се препознају, не ријетко, посвађају се и помире итд., итд...

Побљеник је мјесто између *Навојине* и *Доње Ржанице*. На овом мјесту одиграла се у 18. вијеку крвава битка између Васојевића и Климената.

Описујући пут главне личности у причи Савовића писац наводи и ово: "Горе напустише и пут за *Клине*, скренуше улијево и изађоше на *Равнину*. "Опис се поклапа с локалном географијом али *Равнина* се зове *Равнине* у којима ће се углавном догађати радња његовог најбољег и умјетнички најуспјелијег романа *Лелејска ѓора*. Ово је у ствари *Лелеја*, *Лелејска ѓора* о чему ћемо опширније писати кад дођу на ред називи мјеста из овог романа.

Сџањевац и *Дрезге* су у Трепчи. Помиње се и *Бјелеџа*, планина изнад села, у њеном подножју налазе се углавном сви познати Лалићеви топоними.

Приповијетка *Вучићи*

Нормално и у овом тексту присутан је "брзи *Лим*", а Вучићи су из *Сињевке на Лиму*. Лим ће у доста случајева бити одређење поријекла Лалићевих личности. *Сињевка* је село Трешњево које писац у другим дјелима назива и *Сињево*. *Брђ* је село Забрђе, а *Бал* је планина, брдо између Андријевице и Ријеке Марсенића. У битку која се одвија на терену *Сињевке* долазе у помоћ борци из *Брезе*. У Трешњеву се одиграла тринаестојулска *бишка* у којој су учествовали и трепачки борци. *Јаруге* су микротопоним у Трешњеву.

Приповијетка *Побједа на Шанцу* нема много топонима, ту је село *Будимља* које се налази близу Берана, задржало је назив од Будимљанске жупе. И овдје су "слеђене магле над Лимом" и његове сиво челичне воде у фебруару.

Такође и приповијетка *Три дана* нема назива мјеста из нашег краја, радња се догађа у околини Мојковца. Наводи се само одакле су личности, дјечак је из Доца, село код Берана, а Неђић је из *Сјеверне*. *Сјеверна* су *Студенца* дио Трепче према Веничкој, окренут према сјеверу. Одавде су многи Лалићеви ликови нарочито из *Свадбе*, *Злоџ њрољећа* и *Лелејске ѓоре* чији се добар дио радње односи, догађа се у Студенцима и њеној ближој околини. У току Другог свјетског рата, до заробљеништва Лалић је био везан за ово мјесто које је често посјећивано и у којем је доста боравио за ово назначено вријеме. Неђићи су из Студенца (а то су Новићи). *Зминница* је брдо изнад планине *Јеловице*. *Курмарија* је пространа крстата шума, планина која се налази између Јеловице, трешњевачких и задарских план-

ина и планинских простора. *Лубнице* су село које припада групи села познатих под групним називом *Горња Села*. Већи дио радње последњег Лалићевог романа одиграва се у овом селу које се назива у дјелу *Урвина*, *Урвиница*. *Сарина Глава* налази се негдје више *Горњих Села*. *Курикуће* су исто једно од горњоселских села. *Суводо* је близу Курикућа. *Равна Јеловица* је равни дио ове познате планине. На више мјеста помиње се *Бреза*, једном *Ушрџ* и *Бијели Букови* испод њега.

Исто приповијетка *Пресмртине њоруке* и *Раде Башић* се догађају ван наших простора, у њима се назначују одакле су поједини ликови. "Милета Пековић из *Сињевке*" за коју смо навели да је то Трешњево, сусједно село Трепче пут Андријевице. *Сјекирица* је планина код Шекулара а *Богићевица* између Плава и Пећи. *Баре*, мисли се на *Краљске Баре*, васојевићко село које сада припада Колашину. *Цвијејница* су трешњевачке планинске ливаде које се тако зову због тога што су у јуну потпуно прекривене цвијећем, нарочито крупним плавим и жутим љубичицама. Друга приповијетка садржи само један топоним из нашег краја и то *Мокра*, позната шекуларска планина.

Приповијетка *Тојови*

Одмах се помињу *Бреза* и *Лим*, *Злоречица* дивна комска ријека пролази кроз неколико поткомских села и улива се у *Лим* испод Андријевице. Њен хук подсећао је писца на женски јаук, иначе он је био импресиониран водом и сматрао је да су људи од ње научили да говоре.

Трешњевик је познат планински превој између Андријевице и Матешева. *Лиса* позната планина изнад Андријевице, наспрам Трешњевика. *Полимље* село између Андријевице и Мурине. *Ласиковац* брдо изнад самих Берана, сјеверо-источна страна његова.

Приповијетка *Извидница*

Пријеки смет, највећи врх Јеловице. *Троглава* три врха јеловичка. *Зекова глава* врх јеловички, на њему је сада Релеј ТВ.

Приповијетке *Пусија земља* и *Узбјеџу*

Лим, *Бреза* и *Сјеверна*, *Кулина*. *Тусија* ливаде Нововића у Јеловици испод Троглаве. *Дуга њива њива* у Трепчи. У другој приповијетци опет *Лим*, *Бјелега*, *Бреза* и први пут се помиње извор *Ојмич* који се налази у Бјелези. Лик из романа *Тамара* прото Влатко Влајковић на питање судије Вукчића одакле је одговара: "Село *Ојмич*, општина Ријека." *Ојмич* је као што смо видјели извор, чесма а *Ријека* је ријека која протиче кроз Трепчу. Тако се и назива. Лалић је зове *Међа* и по њој село *Међа*. Нови називи овдје су још *Пободењак* највећи врх трешњевачких планина, *Рујишија*. *Штавна* је планина код Комова.

Приповијетка *Процејешаћеш*, мила моја садржи све познате и писцу драге називе: *Лим*, *Сјеверна*, *Бреза*, *Ушрџ*, *Кулине*, *Сињевка*, *Курмарија*⁷ је пространа планина између Јеловице и трешњевачки планинских простора. Овдје се правилно казује назив за *Равнине*. Први пут се помињу

Рујишића, трешњевачка планина. *Криви Жар* је мјесто у трепачким планинама.

ИЗАБРАНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ⁸

Приповијетка *Послије усџанка*

Црковна мјесто више Трепче. Могуће да је ту некад била црква. Писац овдје умјесто Бреза употребљава сличан назив *Брежђе*. *Клин* је назив за Клине. По облику, као што знамо, личе писцу на камените клинове због чега им мијења назив. Наводи се и *Сјеверна*, назив за Студенца у којима је Лалић у току рата чешће навраћао и с времена на вријеме боравио, док се налазио у илегалу.⁹ *Шљивњак* је назив за село Ријеку Марсенића, које је познато по воћу. Од познатих назива помиње се *Сињевка*, *Друм*, *Баљ* и *Кремешњак*. *Кремешњак* је камењар који се налази с лијеве стране цесте пут Берана. У тим стијенама је и *Панћелијева ђећина*. Нови назив је *Вилујева кола*, а зове се *Вилујево коло*, дио планине села Марсенића ријеке која се налази на Баљу. На више мјеста се помиње *Лим* јер је писцу и његовим јунацима стално пред очима. *Полица* скупни назив за неколико села у беранској општини. *Калуђерова ливада* негдје у околини Равнина, изнад Клина. Лалић мисли да је то некада била ливада у посједу чувеног васојевићког игумана манастира *Ђурђеви Сјуби* па је по томе и добила назив у народу. *Бродац* са ливаде претежно Раичевића на самом врху села. *Глуви Лаз* је ливада, лаз изнад *Брежђа*. Чекандо се исто тако зове и налази се изнад Лалићевог имања.

Приповијетка *Разговор* садржи само један непознат топоним а то је *Штавал*, његове становнике назива Штављанима. Вјероватно је у питању неки мање познат топоним у просторима Јеловице. Али ипак нијесмо сигурни.

Приповијетка *Оџац и син*

Брежђе дио Трепче исто што и *Бреза*, на тим просторима налази се и Лалићева кућа. Становнике *Брежђа* писац назива *Брежђанима*. Сасвим логично то се не чује у Трепчи. Нови назив је овдје планина *Цмиљевица* коју сада називају једино *Смиљевица*. *Смиља* нема у њој да би добила име по томе. Она је на источној страни па може бити да отуда сунце *цмили*, у

⁷ Овај назив привлачио је Лалића због звуковне компоненте као и због његовог семантичког значења којег покрива вео заборава. Ово мјесто због његове шуме, пропранака и пространисти писац доживљава емотивно, "послије неки мали непредвидљиви пропланци, послјије пуста и неистражена шума Курмарија - дно јој је у паклу а врхови у небу". Оваквих записа биће о Курмарији још. Писац је волио забачена и сјеновита мјеста у којима се осјећа: "Тишина и шум воде стар већ хиљадама година." Приповијетка се завршава поетском рефлексом: "Око нас је свијетли: некакав весели Ђурђевдан и неистражена гора Курмарија пуна тајни."

⁸ *Изабрране приповијетке*, Народна књига, Цетиње, 1950.

⁹ По сјећању Миливоја Нововића из Студенаца, Лалићевог пријатеља и саборца, млађег који каже да је Лалић на брстинама писао пјесме на фебруарском сунцу. То је често радио, кад је имао слободног времена.

вријеме док прогријава. Но то су само импресије, и то личне. *Зайон* је село између Берана и Бијелог Поља. А *Лим* је незаобилазан и за ову приповијетку.

Роман *Зло њрољеће*¹⁰

Са трепачком земљом, њеним бојама, мирисима, њеним љепотама, висинама и свјетлошћу, њеним људима и њиховом ријечју, њеним ријекама, ливадама, шумама, планинама, висовима и небом над њима успостављена је поетски најдубља коренсподенција у овом најличнијем и најсубјективнијем Лалићевом прозном тексту. Овај роман као и *Лелејска гора* некако су највише црпили сокове ове земље, дјетињства што је основ и подлога цјелокупне Лалићеве стваралачке имагинације. *Лелејска гора* је донекле и дијалог с исконом а *Зло њрољеће* с родном грудом, оно је одушевљење њом и њеном љепотом и тајнама. Тек с појавом овог дјела поједини називи добиће литерарни третман, арому карактеристичну за Лалићев рукопис; његову поетику, тоналитет и израз цјелокупног његовог монументалног прозног дјела. Овај писац препознатљив је на први поглед по инжињерским описима природе у које се уклапају у потпуности и називи мјеста који у себи скоро увијек садрже примјесе симболике, тајанствености, поезије. Иако је *Зло њрољеће* - зло, иако наговјештава апокалипсу, пустош и погибије, оно је својеврсни пантеизам, његове странице и поједини пасажии су у ствари псалми инспирисани љепотама васојевићког пејзажа.

Ладо Тајовић послије првог буђења у завичају у очима му је висинска боровина брда Маља и златни пропланци Вилујевог кола; све у овим описима, доживљајима природе тежи ка висинама, планинским врховима тамо гдје ће се одиграти радња *Лелејске горе*. У *Злом њрољећу* постоји стална интенција да се осјети и у неку руку чак и досегне свјетлост, висине, а тамо ће Лада Тајовића сачекати свијет таме и зла, али и понекад бескрајни и импресивни простори недокучиве и тајанствене Лелеје.

Рефлексије о Вилују и Караџи по којима су названа одређена мјеста асоцирају на рат који све пред собом уништава, затире, пред којим нестају чак и народи, једино успомена на њих и неко минуло вријеме задржало се у језику, односно у називима мјеста али која данас ми не можемо добро да протумачимо, само наслућујемо по боји звука, исконском осјећању ријечи у којем су садржане успомене на то што је било и минуло.

Брдо *Маљ* је брдо Баљ. На врху Трепче постоји *Караџин бријеџ* а писац тај назив модификује, прави своја имена мјеста а то су *Караџа* и *Караџин кланац*. Са *Караџе* Ладо Тајовић гледа "под собом сву долину ријеке *Међе*, дугу и уску, испод *Мучња*, гдје се ређају тмурна села - *Ушрџ*, *Међа*, и *Бреза*, цестом просјечена у проширеној равници крај *Лима*. И види се зелено *Глувље* између *Међе* и *Ушрџа* - ту се спуштао један дуг глечерски језик са *Жељина* давно једном кад *Лим* није постојао, у језеро што се спуштало од *Ђаф* - *Бора* до *Тифрана*. И види се гробље на саставцима *Међе* и *Брезе*, заједничко, с огромним плочама довученим из Турије."

¹⁰ *Зло њрољеће*, Сабрана дела Михаила Лалића, Нолит-Побједа, Београд-Титоград, 1979.

Ово би отприлике била књижевна топографија Трепче коју ће писац надопуњавати, додавати стварне и измишљене називе мјеста, али од ових имена неће више одступати до краја свог стварања.

У књизи *Сам собом*¹¹ на првој фотографији види се цеста и кућа испод ње, уз њу, то је *Друм*, а кућа је тај чувени хан у којем се састају и сукобљавају Лалићеви ликови. Наспрам Друма, источно од њега назире се Ријека Марсенића. На другој фотографији је углавном то село *Међа*, а *Неоричића мала* су куће при дну фотографије. Наспрам њих не види се село *Бреза* (имање Лалићево не види се). На горњем дијелу фотографије види се дио *Клина*, *Клина* или *Мучња* зависи кад који назив употрејеби писац. А на четвртој по реду пејзажној фотографији је Лалић с неким познаником. Ово је сами врх *Ушрџа*. Куће су његових јунака Радишића (у ствари ово су куће Раичевића. Види причу *Сам - самцић*, Мирко Кадушин из *Лелејске ѓоре* и другдје). Писац понекад назива Клини због тога што му то личи на камене клинове, у народу се чује само *Клине*. *Стиојаков до* се налази на самом врху Клина али се овдје не види. Лијево од *Клина* је *Волујник*, име му није измијењено. У његовом подножју су двије заравни а то су *Горња* и *Доња Јасиковица*. Обично се каже за њих *Јасиковице*. Назив им није измијењен. Између Клина и Волујника је такозвани *Јаредин пошок*. Он се улива у Ријеку негдје код *Карацина бријега* или како га писац назива *Карацин кланац* или простије *Караца*. На осмој пејзажној фотографији је Раковац, у којем се види кућа писца ових редова. Одма иза ње је *Бродац*, ливаде Раичевића, Трепчана. На слици се види добро *Горња Јасиковица*, *Волујник* и врх *Клина*. Простор на врху Клина обасут клекама назива се Милунова орница а дио ње до шуме са сјеверне стране је *Стиојаков до*. Ово је у ствари Лалићево такозвано *Седло*, понекад употребљава и *Седла* одакле се пружа величанствен поглед на обје васојевићке нахије, шекуларске и пећке планине, на Проклетије и Комове. Писцу ових редова кад смо се попели на *Милунову орницу* у чијем подножју се налазе дивна камена почивала рекао је (дословце запамћено): "Овдје сам написао сва своја дјела. Кад пишем замишљам да се ту налазим. Видиш... ово." Руком је показивао на широки простор, на његову љепоту, изглед. Ово је поглед из *Лелејске ѓоре* на *Лелејску ѓору*.

Глувље се налази на фотографији испод које је Лалић написао легенду: "Последње поглавље *Злоџ њрољећа*". У Глувљу дјевојке из *Ушрџа*, *Међе* и далеке *Брезе* пјевају му ону пјесму коју је носио кроз читав живот, до смрти ("Ај што си ме преварио, Ладо, Ладо!/ Вјерну љубав погазио, јагње младо..."). Наспрам *Глувље* је *Баљ*, писац га назива и *Маљ* на којем је и *Вилујево коло*.

Простор у *Злом њрољећу*, па самим тим и називи мјеста имају лирску арому; на стазама дјетињства осјећају се исконски преливи живота који извиру из самог пејзажа, утиска који остављају на читаоца.

Жељин је *Жољевица*, ређе се у народу чује и *Жељевница*, каменито брдо, планина изнад Трешњева и Забрђа. Постоји трешњевачка и збрцка *Жољевица* али се ипак употребљава *Жољевица* за оба назива. *Мучањ* је

¹¹ *Сам собом*, Унирекс, Никшић, 1989.

као што смо навели *Клине*. У дну Трепче је и гробље, писац вели, наводи да се налази на саставу између *Међе* и *Брезе*. *Лим* ("Лим, плитак, бјеше се слегао под обалом и утишао се пун звијезда...") послје *Међе* је најчешћи топоним којег срећемо у "Злом прољећу". *Међа* је најчешће помињани топоним у цјелокупном Лалићевом дјелу. Она је одређење мјеста многим Лалићевим јунацима, њој је писац исто као *Лиму*, *Лелеју*, *Лелечу*, *Брези*, *Утргу*, *Тудоргори*, посветио своје најпоетичније странице. Име *Међа* писац је дао због историјских чињеница јер је *Трепачка ријека*, или како је обично Трепчани зову *Ријека*, била међа између Црне Горе и Турске. Међа између два оштро супротстављена свијета по вјери, идеји, схватања и односа према животу, моралу и много чему другом. Пола Трепче била је *Иванбеџовина* а друга половина припадала је Турској. И кад би турски харачлије, како се наводи у роману, купили харач село је бјежало на другу обалу Ријеке, на црногорску територију, а кад би Црна Гора почела да прикупља порез она друга половина села сада би прешла на другу страну, турску довикујући отуда да они неће цетињским гладновима давати ништа. Није су никако могли да схвате како то да слободни људи морају давати глобу, харач.¹²

Брезу, *Међу* и *Ушр̄г* писац помиње скупа, обухвата их једним погледом, час их назива селима, час заселцима. Иако су сва Лалићева мјеста везана за Трепчу она су дио једног недјељивог пејзажа, простора. Да је природа, односно у првом реду планине основ Лалићеве инспирације уосталом показују и ова два пасажа из романа *Зло прољеће*:

- Овако, није ми остајало друго него да гледам ту планину - како се шири и диже у небо са Туријом, сва од пашњака прошараних четинарима, мрка и зелена, с другим свијетом, сакривеним иза тих огромних леђа. На врху, на саставу с облацима, бљешташе правилно засјечен кристал Кременштака, а иза њега су била сва та језера и чудеса.

Је ли то равно с друге, или је долина, или су осулине и понори - нијесам знао. И онда сам измишљао како изгледа *Ђоров јавор* и *Јоков гроб*, док

¹² Граница између Ц. Горе и Турске на Трепачкој ријечи успостављена је 1796. Ову границу је успоставила међународна комисија у чијем саставу су били поред Турака Енглези и Французи. У име Ц. Горе био је гласовити војвода Миљан Вуков. За границу је било договорено да буде ријека Дрчка, код Матешева, али пошто је била густа магла Војвода је завео Комисију преко планина и довео је на Трепачку ријеку гдје је граница била успостављена.

За овај догађај везана је једна анегдота која у потпуности карактерише војводу Миљана као виспреног и сналажљивог човјека. Наиме, кад је рекао Војвода *ово је Дрчка*, неки племенски капетан из сусједног села, добар јунак, али припрост, рекао је запрепашћено:

- Војвода, ово је Трепачка ријека.

Било је то одмах преведено члановима Комисије који су зачуђено питали Војводу, да ли је то могуће. Војвода је у свом стилу, као и увијек у животу, реаговао брзо говорећи им:

- Пљан је и не зна шта прича!

Капетан је покушао да докаже да није пијан, али Миљан га је оштро упозорио ријечима:

- Да нијеси ниједну више проговорио!

одозго из западног небо падаху звониви овнујских чактара, утишани даљином, разријеђени и охоли, у неправилним размацима. И бујаше бука бикова с Волујника низ зелену *Калуђерову ливаду* и низ стрми *Клин*, преко *Седла*, те се котрљаше у тијесну долину *Међе* као крупно камење.

Тај други тајанствени свијет скривен иза леђа Клина и Волујника висока изнад Трепче) је темељ Лалићеве инспирације и имагинације. Перманентна Лалићева тежња ка тим висовима, предјелима од дјетињства до краја живота подстакла га је да створи, прије свега *Лелејску гору* и да напише умјетнички многе до сада не превазиђене странице свог робусног прозног дјела.

А сада још о неким називима мјеста из *Злоћ њрољећа*. *Пискава долина* је мало више изнад куће писца. То је ливада Војиновића у ширем подручју такозваних *Стјуишца*. Један дио овог простора зове се *Пискавац*. Оваквих и сличних назива има на нашем васојевићком простору не мали број. У приватном разговору писац ми је рекао да овакви називи потичу од плача, пискања дјеце у збјеговима. Турци су их по том плачу пронајели, па су их онда клали, убијали и тада се чуо највећи писак. У васојевићком жаргону постоји израз *џискор*, што значи ситна дјеца, већи број ситне дјеце. Али ни ми нијесмо били ништа њежнији према становницима које смо затекли на овим просторима, каже писац. Лалић сматра да смо ми од тог народа који је стално *џискао*, *вришиџао*, *џлакао* научили, примили обичај лелекања над покојником. Наричање такође.

Караца је у ствари водоскок, тјеснац кроз који Ријека пролази на врху Трепче. Водоскок се појављује кад Ријека надође, с јесени и прољећа.

У *Злом њрољећу* помињу се *Клине* што је њихов и аутентичан назив, затим *Мучањ*, *Стјрми Клин* и *Клин*, све су ово називи писца за исти топоним (*Клине*).

Раван је село Веничка.

Пусио њоље је према описима *Градинско њоље* које се налази између Веничке и Буча, села у Доњим Васојевићима.

Пискавац је исто гдје и *Пискава долина*. Ливаде и шуме изнад куће писца.

Ас је Доња нахија, Доњи Васојевићи, тако се звало у средњем вијеку. Отуда и Ашани, становници Доњих Васојевића невасојевићког поријекла.

Ливаде су дио Глужља.

Шљеме, према описима налази се изнад Трепче. Нијесмо сигурни гдје се налази овај микро топоним.

Бећовка, изнад Караце. Предио доста неприступачан у горњем току Ријеке, зове се *Бећовац*.

Чољевица је прави назив каменог брда, планине изнад Трешњева и Забрђа, села у Горњим Васојевићима. Писац за њу употребљава скоро стално назив *Жељин*.

Тифран је клисура, брдо изнад Берана, на путу за Бијело Поље. У његовом подножју налазила се црква Шудикова, чији се остаци и данас примјеђују.

Зла греда, велики шумски простор трепачких и трешњевачких планина. У ствари ово је Лелејска гора (зла гора, гора лелека...).

Јасџаће, микротопоним налази се на простору Друма, доњег дијела Трепче око цесте.

Луѓови, трепачки лугови поред Лима.

Долина Јовова, долина обрасла јовама поред саме Ријеке, испод пишчеве куће.

Горе и Језера чисто Лалићеви називи за мјеста у просторима с те стране Клина који се не виде из Трепче. Пишчева фантазија, стремљење ка непознатом, поетском. У ствари постоје само *Језерине* од чега писац прави своје називе.

Ђоров јавор је из простора *Ђора и језера*. Дио Равнина, микротопоним.

Јокво ѓроб је мјесто на крају трешњевачких планина, на крају *Рујишија*, гдје се у јељу налази један пометенички гроб. То је гроб Јока Павићевића који се ту премео у јељу кад је покушао да зими прејави овце у Трепчу из планине. Након три четири или више дана кад се смирила олуја сељани су га нашли ту смрзнутог међу овцама којима је сјекао четину. Њега су ту сахранили а овце су сагнали у село.

Горња и Доња Рабљенуша су њиве у Трепчи, налазе се с лијеве стране Ријеке, негдје по средини села. Рабљени су јака васојевићка групација која је једно вријеме боравила у Трепчи о чему свједоче називи ових топонима. Од Рабљена Петрићи и Јочићи једино су остали да живе у Трепчи, а други су сада на Бучу и у Доцу (Делвићи, Јоксимовићи, Јованчевићи, Џемовићи и други). Они припадају Миомановићима, једној од три васојевићке групације на братства.

Куширимова њећина, налази се на врху села. Куштрим је Рабљен по братству. Куштрим на албанском значи јунак. Објашњење овог назива слиједи у даљем тексту.

Губавече се зове Губавац и налази у шумовитом дијелу села, његов превој ка Виноцкој, Студенцима. Чест је назив у *Лелејској Ѓори*.

Црниш је мјесто, по свој прилици, из Доње нахије. Помиње га Лалић у роману *Хајка*. Могуће да је измишљен топоним, нијесмо сигурни.

Лелејска Ѓора

Кременишњак је врло карактеристичан топоним за Лалића. У ствари ово је један овећи камен од бијелог кварца, окружен клекама а налази се у катуна *Равнине*, читај слободно *Лелејска Ѓора*. Ово је центар Лелејске *јоре*, мјесто гдје се одвијају догађаји из самог романа. Шуме и пропланци око овог катуна чине ову гору *лелека* која је писца привлачила и мамила од малих ногу. Писац је био изузетно везан за ове просторе и због њих је највише долазио у Васојевиће. Ту се најбоље осјећао, био говорљив и с времена на вријеме весео. Посебно је био везан за камен, *камен-Кременишњак*, на којем се играо с дјецом по читав дан а отац и мајка су тога љета вукли јапију за кућу. Још у тим раним годинама зачела су у њему идеја романа *Лелејска Ѓора*. Ту понекад док се играо око *камена* магле би се навукле планином, продолжили и кроз њу бљеснуо *Лим* као некаква голема неман. Слике су биле стравичне, запамтио сам их за читав живот, причао нам је писац на лицу мјеста. Отац и мајка су били далеко негдје, дјеца би пошла свак свом стану. А ја сам остајао ту беспомоћан. У затворен-

ом простору било ме је више страх. Углавном тај аутентични утисак таме и магле од чега је сачињен роман писац је понио из раног дјетињства. Отуда *Лелејска гора* је роман о самоћи, напуштености, роман о шуми, планини, њеној безграничној свјетлости, љепоти и висини. Писац је, као у роману *Зло њрољеће* и овдје тежио к свјетлости, планини: и кад би нестало инспирације враћао се овим предјелима, *висовима до звијезда* у којима се врло пријатно осјећао.

Бавоља чесма је први топоним у роману који израња из магле. Чесме под оваквим називом нема у нашем крају. Нијесмо је бар ми чули. Распитивао сам се код многих Трепчана за овај назив али нико ништа ми није могао са сигурношћу казати.

Бавоља софра такође је пишчев топоним. Рат је *ђавоља софра* на којој нестају људи, постају топовска храна.

Бавоља њећина, писац каже да се тако звала *Кушћиримова њећина*, прије његовог трагичног нестанка, погибије.

Губавче, рекли смо да је то *Губавац*. Писац по свој прилици користи старији назив који је нашао у литератури о Трепчи. Зна се да је овакву врсту литературе он врло радо користио и помно проучавао.

Сви ови поменути називи су у тону са насловљеношћу романа, као и многи други којима се користи у дјелу.

Сирмоглавац је такозвани Стрмац у Јеловици. На основу њега вјероватно Лалић прави овај назив.

Вучји њошток, кажу да се налази негдје око Кома. Нијесмо сигурни. Можда око кучког Кома.

Лом је чест назив у нашем крају. То су мјеста у планини, гдје се сјекло, крчило. Овај Лалићев *Лом* налази се негдје око катунa Равнине.

Шанац, и ово је чест назив у нас. Трепачки Шанац налази се на самој коси Трепче пут Доње нахије. Одавде су тукли 1912. год. црногорски топови турске карауле, утврђења.

Караула, турске карауле, пограничне куле између Турске и Црне Горе. Трепча је била граница све до Балканских ратова.

Пусишара, могуће је да је то *Зла жреда*. Нијесмо сигурни. Можда је то неки мањи топоним.

Кашун-Јаблан

Назив је добио према цвијећу. Постоји у трешњевачким планинама име *Јаблановац*. Тамо расте цвијет звани јаблан, чује се и јаблање. У Горњим Селима постоји *Јабланов до*. Мјесто гдје расте јаблан, јаблање.

Јаблан жути (*злајна јабука*) *Trollins europaeus*, је најпознатији и најомиљенији цвијет у Васојевићима. О њему у овом крају постоје многе лирске пјесме ("Вила вилу преко Кома зваше" опјеван је овај цвијет: "Јес'л брала, с Љубана јаблана" пита неко у пјесми занесен висинама и опчаран дјевојачком љепотом. Или друга лирска пјесма: "О јаблане, о јаблане /и ја бих те брала/ но ме мајка, но ме мајка / за недрагог дала". Пјевају и данас Васојевке чобанице (мада их више скоро нема): "Вољела сам жути јаблан /ко да ми је био драган".

Јаблан-кајун или *кајун-Јаблан*, како се двојако употребљава у роману је скоро једини простор у *Лелејској гори* који зрачи бојом цвијећа која је слична сунцу, његовој снази, љепоти, животности. Ту се догодила љубав између Лада и Неде.

Робов Лаз, налази се у Трепчи. Мало скровито мјесто које својим именом асоцира на робљење народа који се ту био скрио, склонио од непријатеља.

Појило, мање мјесто гдје се поји стока, отуда и назив *Појила*. Овакви називи су чести у нашем крају.

Лаз, ливада у *Глувљу*.

Лейњиковац, лаз, ливада, имаће у *Глувљу*, гдје је била летња кућа неког од школованих Трепчана.

Каје су Студенца, писац их назива још и *Сјеверна*. Из овог мјеста је велики број његових ликова-комуниста.

Бјезанијска пећина, пећина у Клинама у којој се крио збјег, народ.

Бреза је дио Трепче гдје се налази и Лалићева кућа. А и сам Лалић наводи откуда му овај назив. Наиме, Марјан Болица, путописац и велики пријатељ Васојевића у свом опису *Скадарског санџакајиа* "нашао је да село *Berresa* (а то је *Бреза*, с *Међом*, *Кайом* и *Уйргом*) има сто домова и 150 војника - дакле нешто више него што их данас има". Иако је у питању литерарни текст на Лалићев податак се може комотно ослонити, узети као тачан.

Лабудица, извор изнад Студенаца, Веничке.

Реџоце, нијесмо успјели да пронађемо мјесто, локалитет с оваквим називом, именом. Могуће да постоји неки локалитет с оваквим називом. Звучност и симболика овог имена су привукли пишчеву пажњу.

Бабина вода, чесма на путу између Рујишта и Торишта за Јеловицу.

Бучница, могуће да је Шеваринска ријека која пролази кроз Веничку. Нијесмо сигурни.

Кременово коло, вјероватно простор око *камена-Кремениџака* писац зове овим именом. Обликом подсјећа на *Вилујево коло*.

Гиздава, и за овај назив нијесмо могли наћи адекватну замјену. Према описима, локацији мјеста у питању је можда село Буче код Берана. Један од његових главних ликова из *Хајке* је Рико Гиздић (Радосав Јоксимовић с Буча). Откуда му презиме Гиздић? Вјероватно по неком локалитету који је писац пронашао у литератури...

Балабандо, изнад Берана пут манастира Ђурђевих Ступова налази се мјесто звано *Балабанда*. Према описима у роману ријеч је о овом мјесту чији назив писац мијења.

Манасџирски јаз, јаз којим отиче врело које извире испод самог Манастира.

Јелово кућиште, запуштено кућиште у Трепчи. Ко је био Јело не зна се, могуће да је то остатак неког ранијег становништва прије доласка Васојевића на ове просторе.

Ђорковина, имаће које је припадало Ђорку који је из Трепче. Његов идентитет је познат.

Стрменџије ливаде. Микету Ивановића звали су Трепчани Стрменџије. Не знамо због чега, ваљда због његових стрмених ливада. Трепчани имају свој специфични језик, идиом. Они зову ракију, (у *Злом њрољећу*, а и иначе у свакодневном језику *шљивован*). Тај иронични идиом трепачки користи Лалић у својим дјелима, па свакако и у називима мјеста.

Бјеланов лаз добио је име по Бјелану који је био Војиновић. Војиновићи су се послѣ Косовске битке доселили у Трепчу којој су дали такво име јер су и они дошли овдје из Трепче код Косова. Бјелан се из Трепче преселио у Велику испод Чакора, гдје и данас живе Бјелановићи.

Какарицка ѓора, негдје између Трепче и Веницке.

Називи *њива*, *орница* у Трепчи као што су *Овсишџа*, *Ланишџа*, *Войњак*, *Врџишџе* (гдје се врцао мед) као и назив *Дрндарева дуварина*, писац ми је казивао, кад смо их обилазили, да се ради о беговском имању гдје је расподјела посла строго назначена и у овим именима локалитета. Дрндар је дрндао, ваљао вуну, лан за одјећу, постељину и друге кућне потребе.

Сви ови топоними налазе се на десној обали *Ријеке (Међе)* која је била у Турској. Оваквих и сличних назива нема на другој обали.

Базда је код Лалића буква, дрво које се тако назвало по легенди о дјевојци коју су ту Турци силовали и послѣ заклали. Између Игрештака и много помињаних *Равнина* налази се поток који заиста смрди и зову га *Базда*. Легенду о дјевојци нијесмо имали код кога да провјеримо, мало има старијих Трепчана.

Чукар је један од камених врхова *Клина*.

Вилино ѓробље, не знамо гдје је тај локалитет. Оваквих микро топонима има. Вјероватно је ове називе мјеста писац нашао у етнографској литератури. Могуће да и постоји неко гробље под овим именом на ширем простору Црне Горе.

Рачва је назив који писац често употребљава у *Хајци*. Вјероватно је ово микро топоним или сам писац даје назив по конфигурацији терена, мјесто гдје се рачвају путеве (симболика *Хајке*, *Ваздан само расџајање* је насловљеност једног од поглавља у роману). Симболика мјеста највише је дошла до израза у *Хајци*.

Лим је, као што смо рекли, поред планине основна инспирација за настанак овог романа. Има у овом роману дивних поетских страница посвећених љепоти његових вода, токова. Оваквих ингениозних описа има о *Глувљу*, *Седлу*, *Брези*, *Ушрџу*, а нарочито у *Међи* у којој и којом се све то обједињава у једну нераздвојну географску и књижевну целину:

- ... За њих сам ја овдје Гојанов слуга (мисли се на Трепчане) ништа друго, зато ме сад вреба *Међа*. Подмукла је, лаје и прислушкује и пријети шумом вода из дубине: ја сам тебе отхранила, ја ћу те и сахранити!... Тијесна је и крволочна, зинула је према мени као неман. Висови до звијезда - вилице су јој. Страх ме ухвати: чим осјети да сам унутра склопиће их..."

У цитираном тексту дата је *вјерна* слика Трепче с висовима до звијезда, гледајући из саме долине Трепче.

Писац даље у тексту казује да се некако "испентрао на *Орлови*", у питању је један од висова изнад села, Волујник. Високо изнад њега орлови

лете. У сваком случају је мјесто гдје се легу и крстаре орлови и зато га Лалић назива овим именом.

Да се Лалићева раскошна имагинација темељи на реалности види се из слиједећег описа природе:

- Понекад се рашчисти парче неба, нарасту сјенке крајем шуме и ишчезну за сунцем. Испред заласка све се обасја. Сјенка *Сйоја* преплави долину и поче да се пење ка *Глувљу* преко ријеке. Изгледа као сјенка коња што погнут пије негдје доле и стално расте. Главу је спустио до копита, али грива му се на сјенци распознаје, и *Седло* је изнад гриве, и ја на *Седлу* - црн коњаник. Кад испружим руку овдје, овако, сјенка је на *Глувљу* допре до кућишта Ђола Ђоровића и залута међу дивљим стаблима шљива."

Сйој је по свој прилици *Сйојаков до* који је саставни дио *Седла* односно *Милунове орнице*, како се мјесто и зове. Брда изнад Трепче окомито се дижу и стварно изгледају као да стоје. *Седло* и *Глувље* су нам познати, а кућиште Ђола Ђоровића налази се у самом центру *Глувља*, то је имање било касније Павићевића. Сада је Лалевића из Трешњева. Стабла шљива о којима се говори у наведеном тексту су била запуштена и подивљала. Не знамо сада да ли уопште и постоје. То је тај шљивњак који се описује у *Злом њрољећу* у касну јесен, кад је ишао с дјевојкама за овцама, јер код куће није имао нико да води рачуна о њему.

Што се тиче сјенке приликом сунчевог заласка за поменути брдима је скоро истовјетна с Лалићевим описом, али не тако лијепа и жива као у његовој књижевној обради, имагинацији. Према сјенци ових планина која пада на Трепчу, такозване Томове лазе (то је Лалићево *Глувље*), врх Трепче, Кланца (Лалићев *Уџрџ*) и Раковац (одакле је писац ових редова) према њеној дужини мјерили смо некада вријеме, колико има још до ноћи и може ли се с даном стићи до катуна или негдје другдје куд се кренуло.

О истој сјенци имамо и опис у *Злом њрољећу* ("Примаче се сунце заласку, издужише се сјенке низ долину, хлад са *Седла* наче *Ливаде*") с том разликом што је слика исте природне појаве у *Лелејској гори* пунија, богатија.

Не само народ него и аутор *Злоџ њрољећа* мјери вријеме према овој сјенци која пада са *Седла* и Стојакова дола на другу страну Ријеке, Трепчу, *Глувље*, па вели: "Навело је сунце изнад *Жељина*, а на *Седла* пружила се дуга сјенка. Вријеме је да се крене..."

Лалића сам доста пута на овим просторима видео у карактеристичној пози: Руком на челу штитећи се од свјетлости гледа у сунце: колико је *навело*¹³: да ли можемо још за дана стићи у село. Једном приликом рекао сам му да посједујем сат, одговорио ми је да је овако сигурније, боље се може одредити вријеме.

Кушџримова њећина. Податке о Куштриму и лијепој Фатими које је Лалић у овом роману књижевно уобличио темеље се на тачним историјским и фактографским подација, чињеницама, на народном предању, причама, епској народној пјесми која обрађује овај романтични и несвакодневни

¹³ *Навело сунце*, васојевићки локализам, значи, спушта се сунце ка западу, заласку.

догађај који се збио у животу ово двоје младих и заљубљених што их ни смрт није могла раставити.¹⁴

Косту легенде, приче је укратко слиједити. Куштрим је поријеклом рабљен, у њега се заљубила кћерка јединица чувеног аге из Будимље Шемсовића који је имао девет синова, великих крвника Васојевића. Куштрим и Фатима вјенчали су се у цркви *Шудикови*. Приликом вјенчања Фатима је добила име Милица. Не много послје овог вјенчања напали су Махмутбеговићи из Пећи на Васојевиће, за вријеме Шакабентине сеобе 1737, попали ли их, поробили и потјерали већину становништва за Метохију. У току овог напада Куштрим се с породицом склонио у пећину изнад Трепче (могуће да су тада још Рабљени живјели у Трепчи) која се сада по њему зове *Куштримова пећина*, у којој је и Лалић као илегалца боравио једно вријеме са својим саборцима из Трепче.

Турци су Куштрима с породицом, пошто Фатима није хтјела ни под присилом да се одрече свог мужа Куштрима, повели на Ситну Луку у Трешњево, гдје су их каменовали. Дјецу им нијесу убили већ су их као и остало васојевићко робље потјерали за Ипек (Пећ). Њихови потомци, и дјеца нијесу промијенила вјеру. На Ситној Луци¹⁵ и данас се налази гомила камења која се доводи у везу с овим догађајем.¹⁶

Лелејска гора, проклета планина, планина и гора лелека и вјековног страдања и плача, писке је централни топоним, централна метафора цјелокупног Лалићевог књижевног стварања, главни ослонац његове инспирације, естетике и поетике. Лелејска гора је највиши вис у његовом књижевном простору и највећи узлет његове стваралачке имагинације. Трилогија романа *Зло њрољеће*, *Лелејска гора* и *Хајка* имају заједничку просторну пер-

¹⁴ Томаш Катанић, добар познавалац племенске историје Васојевића и сакупљач епских васојевићких пјесама објавио је двије верзије епске пјесме које опјевају овај несвакодневни љубавни догађај, љубав између двоје младих (Т. Катанић: "Песма о Куштриму и нападу Кариман-паше на Васојевиће", "Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XV, 147-154.).

Потомци Куштрима и Фате тражили су од нас фотокопије ових двеју верзија пјесме о њиховим прецима преко пок. и уваженог судије Јована Јованчевића који исто припада групацији Рабљена и по једном мишљењу, истина не утврђеном Куштрим је по братству Јованчевић. Потомци Куштримови и Фатимини сада живе у Прокупљу и још негдје на југу Србије.

¹⁵ Милица Раичевић, рођена Петрић из Трепче, добар познавалац васојевићке историје у мом присуству казивала је Лалићу у њеној кући у Трепчи, гдје смо је посјетили, да су Куштрим и Фатима каменовани у Раковцу. Писац ових редова добро је запамтио неку камену гомилу скоро обрасту травом, претрпану, на имању извањског нам стрица Радомира Вулевића на *Грабовима*. Тим камењем бранили су нам да се играмо, да га уопште не дирамо. А жена пок.стр.Радомира причала је Михаилу исто у нашем присуству, на тим Грабовима, да је њен муж бранио свом најстаријем сину Саву (њеном пасторку) да не прави кућу од тог камења, јер је, то по нечему, проклето још од старине. Син није послушао оца. Кућа је ту убрзо нестала. Саво је погинуо у партизанима а жена му се преудала и повела са собом сина Слоба који је умро од рака, на приморју, у Тивту. Од њега је остао син и ћерка.

¹⁶ Батрић Марјановић, професор и књижевник написао је приповијетку с мотивом, инспирисан судбином ово двоје заљубљених ("Куштрим и Фатима", *Слободна мисао* 17, Никшић, 1932.

спективу. У првом роману трилогије поглед је из *Међе*, *Брезе* или боље рећи Трепче усмјерен пут висова, а у другом има поглед с тих истих висова (одакле се пројицира нараторова сјенка са *Сивоја* на *Глуље*, на другу страну Ријеке). У трећем дијелу трилогије Пашко Поповић се осврће на исте висове, његова путања нагло се спушта ка гробљу које се, према писцу, налази на саставу *Међе* и *Брезе*, на *Жићњаку* (Ријечи Марсенића), на мосту прелази талијански блок, упада у други интернални простор, други свијет у којем се слуте *хајке*. Овдје се налазила граница између Црне Горе и Турске, непремостива и непрекорачива граница између Оријента и Запада. Радња *Хајке* догађа се на граници између ова два вјековно сукобљена народа, свијета. Већина назива у њој су симболички, измишљени.

Лелејска гора, као смо раније нагласили је катун Равнине с околним шумама и пропланцима, планинским висовима. Тамо је на средини овог катуна и камен *Кременишћак* гдје се Лалић играо у најранијем дјетињству с осталом дјецом из катуна, одакле је и потекла ирационална идеја за настањак романа под оваквим насловом. Раскубање магле по планинским долинама и висовима, бјеласање Лима које се назирало кроз њу било је пресудно за настањак овог најбољег његовог романескног штива. О тим својим раним утисцима овог простора писац казује у роману:

- Не знам је ли то било у сну, или у раном дјетињству, или прије њега, тек ја сам стално носио у себи нејасан појам о тој Гори, о Лелејској, што је лијепа и проклета, што је пушта и самотна, за змајеве и ђаволе, а не за људе одређена."

Лелејска гора је ђаволе уочиште, проклета планина, она је, како вели писац позната: "По лелеку и проклетству. И оно доље, села и долине с пристранцима - тамо се чешће лелече. Овдје само кад је вјетар гора лелече, а доље народ лелече и од вјетра и без вјетра. Све би ово требало да се зове Лелејска земља."

Писац Лелеју дијели на Горњу и Доњу, што асоцира на Горње и Доње Васојевиће, Горња и Доња нахија. Лелејска гора је велика, пространа, по неким описима постоји "висока Лелејска гора", по чијим се врховима, скамењеним лелецима могу наслутити Проклетије (Проклете планине) и Комови, њихови камени висови.

Све су наше планине, како каже писац, проклете, па на једном мјесту у роману то и констатује кад вели:

- Погледај само како се зову мјеста: Проклетије, па Врагобија, па Лелејска гора, с једне стране Црна срећа с друге, Злоречица и Побјеник, и Цаковица-крвава ливада.

Врагобија је вражја планина.

Црна срећа у *Хајци* има алтернативни назив *Караишалих*.

Злоречица извире испод Кома, улива се у Лим испод Андријевице.

Побјеник је између Навотине и Доње Ржанице.

Цаковица, равне ливаде у подножју Смиљевице.

У Лалићевом стваралаштву и кад се наводе права имена мјеста она се просто не могу препознати, добијају некакве друге и маестралне просторне димензије, поетска и стваралачка значења и виђења, то све скупа припада вишим сферама свијести и ума, поезије, поимања људског и космичког

простора, зато се и називи географских појмова морају посматрати у књижевном контексту цјелокупног ауторовог дјела. Символика назива мјеста је релевантна за његову поетику и поетологију. Можда би једино тако требало приступити тумачењу његових топонима, а ово је моје само пуко набрајање, које, плашимо се, нема неке посебне користи за разумијевање прозног дјела овог истакнутог писца европске литературе 20. вијека.

Milos Vulevic

REAL AND THOUGHT OUT TOPONIMES IN LALIC'S WORKS
THEMATICALLY AND BY THEIR MOTIVES CONNECTED WITH TREPČA AND
VASOJEVICI

Summary

In this paper the author deals with real and thought out toponimes in Lalic's works, particularly in his collection of poems *The Paths of Freedom*, collections of novellettes *Reconnoitering Party* and *Selected Novelettes*, as well as the novels *A Troubled Spring* and *The Mountain of Lament*. Thematically, these literary works are closely connected with Trepča (author's native place) and for the remaining expanse of Vasojevici. By the analysis of this matter it was noted that the writer changed the names of the places which are mainly in Trepča and its closer surrounding, what enables and easier approach to his entire work. Besides the spacial, his toponimes consist of an expressed poetic component.